

ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ ЮРКЕВИЧ (ДО ЮВІЛЕЮ ВИДАТНОГО ФІЛОСОФА)

В статье анализируется творчество известного украинского философа П. Д. Юркевича, в частности его «философия сердца». Понятие «сердце» в античности рассматривали в сфере гносеологии. П. Д. Юркевич определяет его как центральное понятие, которое раскрывает индивидуально-неповторимый внутренний мир человека.

Ключевые слова: «философия сердца», кордоцентризм, духовно-душевная сущность человека.

The author analyzes scientific works of the famous Ukrainian philosopher P. D. Yurkevich namely his “philosophy of heart”. The ancients considered the concept “heart” in sphere of gnoseology. P. D. Yurkevich defined it as the main concept which opens the individual and unique inside world of human.

Key words: “philosophy of heart”, cordocentrism, mental and emotional essence of human.

Памфіл Данилович Юркевич був та залишається найславнішим представником української філософії. Саме зараз, коли з особливою гостротою постає питання про особливості вітчизняної філософії, про її роль та місце у розвитку світової філософії взагалі, необхідно детально й уважно проаналізувати спадок, який залишила ця славетна людина. Адже саме з творчістю П. Д. Юркевича пов'язаний перехід вітчизняної філософії у добу зрілості. Якщо Г. С. Сковороду можна назвати «народним» філософом, то П. Д. Юркевич, безперечно, належить до кола «академічних» філософів: широка ерудиція, глибокий розум, обізнаність про рівень сучасного наукового знання, тонке розуміння нюансів проблеми. Сучасникам філософа здавалось, що він ніколи не залишав книги: навчав інших, будучи викладачем чи професором, та постійно вдосконалювався сам. «Учитися без книжки – пити воду решетом», – любив повторювати він латинське прислів'я. Крім того, саме у його працях було сформульовано та теоретично обґрунтовано своєрідне вчення, у якому відображені особливості національного українського світогляду, – «філософія серця». Основні ідеї та принципи, що П. Д. Юркевич виклав у «філософії серця», настільки чітко й гармонійно висвітлюють специфіку вітчизняного світосприйняття, що такий тип мислення отримав назву «кордоцентризм».

Поняття «кордоцентризм» у категоріальний апарат філософської рефлексії ввів дослідник історії української думки Д. Чижевський, який цим терміном позначив притаманне національному мисленню звертання до феномена «серце». Прагнення визначити специфіку українського філософствування зумовила підвищення уваги дослідників до вітчизняної філософії, особливо до «філософії серця» П. Д. Юркевича, та привело до того, що поняття «кордоцентризм» почали все частіше використовувати в роботах сучасні філософи. Та, на жаль, багатогранна творча

спадщина П. Д. Юркевича, його «філософія серця» та запропонований принцип кордоцентризму й досі не отримали достатнього висвітлення.

Памфіл Данилович Юркевич прожив недовге, але дуже насичене життя. Із сорока восьми років, які відпустила йому доля, двадцять три він присвятив викладацькій діяльності, з яких десять років працював у Київській духовній академії та тринадцять – на кафедрі філософії Московського університету, де отримав звання ординарного професора. Нагадаємо, що в 1861 році, після більш ніж десятилітньої перерви, у Московському університеті було відкрито кафедру філософії і П. Д. Юркевич виявився єдиним достатньо філософськи підготовленим, щоб очолити її без попереднього закордонного відрядження. З 1869 року і до самої смерті він обіймав посаду декана історико-філологічного факультету.

Памфіл Данилович був дуже обдарованою людиною. У його педагогічній скарбниці курси лекцій з історії філософії, логіки, педагогіки, філософії права, психології, до того ж він досконало володів німецькою мовою, яку викладав як у Київській духовній академії, так і в Московському університеті. До лекцій він завжди готувався дуже сумлінно, навіть тоді, коли сімейне горе (тяжко хвора дружина потребувала постійної уваги) та власні недуги заважали йому. Знаючи таку відданість роботі, глибокодумність та вишукану ерудицію філософа, неважко здогадатися, що студенти високо оцінювали його лекції. Це зауваження має велике значення для аналізу впливу П. Д. Юркевича на розвиток не тільки української філософії, адже серед багатьох його учнів були П. Астаф'єв, видатний юрист О. Коні, а також Г. Шпет, В. Соловйов та ін. «Юркевич був глибокий мислитель, пречудовий знавець історії філософії, особливо давньої, та вельми тямущий професор, який читав надзвичайно цікаві для розуміючих та змістовні лекції», – писав Володимир Соловйов. Незайве нагадати, що філософські погляди Соловйова, на формування яких значно вплинули лекції та праці П. Д. Юркевича, знайшли подальший розвиток у роботах плеяди російських філософів Срібного віку, таких як М. Бердяєв, Л. Шестов, Б. Вишеславцев, Г. Шпет, С. Франк та багато інших. Проблема впливу творчості П. Д. Юркевича на розвиток російської філософії потребує подальшого дослідження.

Аналіз наукової та філософської спадщини П. Д. Юркевича викликає певні труднощі. Річ у тому, що донедавна були відомі тільки ті праці філософа, які було опубліковано ще за його життя, – це лише дванадцять публікацій. Сім з них з'явилися у період інтенсивної творчої діяльності у Києві, серед яких найважливішими для аналізу його філософських поглядів є «Ідея», «Серце та його значення в духовному житті людини...», «З наук про людський дух», «Матеріалізм і завдання філософії». Після переїзду до Москви П. Д. Юркевич майже нічого не друкує. Це дало підставу його сучасникам і дослідникам (Г. Шпет, В. Соловйов) вважати, що літературна спадщина вченого незначна, хоча це й дивно, адже його працьовитість була відома. В. Соловйов навіть обґрунтовує це тим, що П. Д. Юркевич «не вважав за потрібне і можливе давати певний зовнішній вираз всьому своєму розумовому змісту». І тільки нещодавно стало відомо, що, крім надрукованих за життя праць, філософ залишив великий рукописний спадок – понад сто одиниць зібрання, яке чекає на своїх фахівців. Випускник Київської духовної академії та дослідник творчості мислителя

О. Ходзицький пише: «Можна буде без перебільшення сказати, що Памфіл Данилович ніколи не випускав пера з рук, як про це красномовно свідчить величезна кількість власноручних рукописів, залишених ним». До сто двадцять п'ятої річниці від дня смерті П. Д. Юркевича було надруковано деякі твори з його рукописного спадку, серед яких особливої уваги заслуговують невеличка стаття «Характер і спрямованість сучасної німецької філософії» та величезний курс лекцій «Історія філософії права (давньої)», які свідчать про те, що філософ не тільки не залишив своїх філософських досліджень, але й поширив основні положення «філософії серця» у різних напрямках соціально-філософської рефлексії.

Але ж чому обдарований та працьовитий філософ відмовився від публікацій? Чому з п'яти надрукованих праць тільки одну присвячено філософським дослідженням, а решту – педагогіці? Однозначної відповіді на ці запитання поки що немає. Багато хто з дослідників творчості П. Д. Юркевича пов'язують таку зміну з появою статті «З наук про людський дух», яка стала публічною відповіддю філософа на твір М. Чернишевського «Антропологічний принцип в філософії». Річ у тому, що в 60-х роках ХІХ століття набуває сили матеріалістична спрямованість у вирішенні філософських проблем, особливо тих, що стосуються сутності людини. До того ж, матеріалізм того часу поширювали в найбільш вульгарному та примітивному вигляді – у формі механістичного матеріалізму, згідно з яким усі прояви людської сутності можна пояснити суто фізіологічними процесами. З такими поглядами ніяк не міг погодитись П. Д. Юркевич, для якого людина завжди була «незбагненною тасмницею», ніякі прояви якої (слова, вчинки) не вичерпують індивідуально-неповторний світ її особистості. З величезним запалом високо ґрунтований та «вельми розумний» професор, який тонко відчував та розумів нюанси філософського мислення, кинувся, як йому здавалось, у філософську полеміку. Він надрукував другу статтю – «Матеріалізм та завдання філософії». Але ані філософії, ані полеміки у його опонентів не було. Чомусь вважали, що матеріалізм – це не філософський напрям, а політичний світогляд радикальної молоді. «Прогресивна» журналістика накинута на П. Д. Юркевича; його ім'я знали й згадували всі, але його ідеї не цікавили нікого. Достатньою підставою для критики вважали сам факт, що проти «прогресивних поглядів» виступив професор філософії, до того ж який закінчив духовну академію. Дванадцятирічна заборона викладання філософії в університеті призвела до втрати самої культури філософського спілкування. Образи, перекручування фактів, напади на особистість – ось що отримав П. Д. Юркевич замість дискусії та боротьби ідей, на яку сподівався. Він дуже гостро сприйняв цю ситуацію. Не вважаючи за потрібне відповідати тією самою мовою, розуміючи, що інші доводи не сприймали, учений припинив свої філософські публікації. Відомо, що філософ не кинув писати, як то кажуть «в стіл», але напрям його публікацій змінився: більшість його праць було присвячено педагогіці. Можливо, саме тому, що П. Д. Юркевич відчув занепад елементарної культури та традицій наукового спілкування, він спрямовує свої дослідження в галузь педагогіки та виховання молоді.

Без перебільшення можна сказати, що доля П. Д. Юркевича не була легкою. Із самого дитинства він звик отримувати лише те, чого досягав власними силами та

розумом, тяжкою працею. Будучи вже важко хворим, він не припиняв наукової та педагогічної діяльності, часто засинаючи знесилений за робочим столом. Як згадував його брат, Андрій Данилович, з 1872 року П. Д. Юркевич дуже страждав від сімейного горя (смерть коханої дружини), загострення власних хвороб, «але попри це не переставав хвилюватися, що клопоти і хвороби відволікають його від наукових занять». 4 жовтня 1874 року Памфіл Данилович Юркевич помер, як пише В. Соловйов, від знесилення.

Філософський спадок мислителя ще недостатньо досліджений з об'єктивних причин, про які ми згадували вище. Навіть ті твори, що доступні широкому колу дослідників, свідчать про глибоке, самостійне й оригінальне мислення філософа. «Філософія серця», яку він створив, є вагомим внеском не тільки в скарбницю вітчизняної, але й світової філософії, який неможливо переоцінити. Д. Чижевський визначав кордоцентризм, основні принципи та ідеї якого виклав П. Д. Юркевич, як притаманне національному мисленню звернення до феномена «серця». Але П. Д. Юркевич пішов значно далі, ніж просто образно-символічне тлумачення «серця»: він створив філософський напрям, де «серце» представлене не тільки поняттям філософської рефлексії, але й основним принципом вирішення багатьох філософських проблем.

Різноманітні вчення про «серце» з'явилися ще на ранніх етапах розвитку філософської думки та представлені в усіх її періодах і традиціях. Глибокий та детальний аналіз історії філософії дозволив П. Д. Юркевичу дійти висновку, що звернення до «серця» в працях багатьох філософів (Платона й Августина, ісихастів й каппадокійців, Декарта й Паскаля, Канта й Фейєрбаха) зумовлене необхідністю його філософського визначення. Притаманний західноєвропейській філософії раціоналізм виявляє свою обмеженість під час вирішення широкого кола антропологічних проблем. Західна філософія зосередилась на протиставленні «серця» «розуму», чуттєво-емоційного аспекту людини – її здібності до пізнання, тому й «серце» розглядала як поняття гносеології. Але навіть у сфері відображення дійсності «розум» є самодостатнім. П. Д. Юркевич підкреслює, що чуттєво-емоційні та діяльно-вольові властивості людини не тільки доповнюють, але й випереджають раціонально-інтелектуальні здібності. Розглядаючи західноєвропейську дилему «серце» – «розум», детально досліджуючи визначення та значення цього феномена в різних вченнях про «серце», філософ доходить висновку, що воно є центром будь якого пізнавального процесу: «серце» – джерело та критерій істинності отриманого знання.

Аналізуючи різноманітні вчення про «серце», П. Д. Юркевич суттєво доповнює його властивості та характеристики. У достатньо невеликих за обсягом роботах «Серце та його значення у духовному житті людини», «Ідея», «Мир з ближнім як умова християнського співжиття» йому вдалося визначити «серце» як поняття філософської рефлексії, розглянувши його особливості не тільки у сфері гносеології. Насамперед ученого хвилює вирішення проблем, пов'язаних з визначенням сутності людини та значення її індивідуальної неповторності у формуванні морально-етичних принципів як індивіда, так і суспільства загалом, цілісності духовного світу особистості, виховання тощо. «Серце» постає центральним поняттям, що розкриває

індивідуально-неповторний внутрішній світ людини, цілісність і взаємозв'язок сутнісних аспектів системи особистості (духовного, чуттєво-емоційного, морально-етичного, діяльно-вольового, пізнавального, суспільно-соціального). Для Юркевича, «серце» є тією метафізичною основою, яка поєднує духовні та душевні прояви людини, зберігаючи її цілісність. Якщо душевність – це зовні виявлені властивості індивіда, його вчинки, слова, діяльність, то духовне – це незбагненна безодня мотивації будь-яких проявів. Саме духовний аспект внутрішнього світу людини робить її співпричетною до позачасових, вічних істин, що підкреслює найвищу гідність кожної індивідуальності. Таким чином, Юркевич підходить до проблеми сутності та виховання моральної людини.

Аналізуючи історію моралі і виникнення прав, він зауважує, що в різні часи, в різних народів існували три основні принципи моралі: ідея обов'язку, ідея блага або справедливості та ідея любові. Український філософ відзначає, що поведінка, яка обумовлена обов'язком або законом справедливості, позбавлена вільного вибору. До того ж, вимога не порушувати права іншого залишає нас байдужими, вимагаючи лише зовнішнього дотримання правил, тоді як у любові споконвічно закладено позитивне ставлення до іншої людини, де сама байдужість уже є образою. Головною ідеєю виховання моральної особистості повинне стати визнання гідності кожної індивідуальності, любов до іншого як до самого себе. Саме виховання любові, поваги до самого себе, а тому й до інших, стає основою християнського співжиття.

П. Д. Юркевича по праву вважають засновником «філософії серця». Йому вдалося об'єднати уявлення про «серце» у західноєвропейській філософії і пов'язати їх із вітчизняною філософською традицією розуміння людини, світу, суспільства та їх взаємозв'язки. Аналізуючи підходи і вирішення різних питань в історії філософської думки, він дійшов висновку про недостатність раціоналізму як методологічного принципу, результатом якого є ігнорування морально-духовної сутності людини. Акцентуючи увагу на моральній сутності людини, філософ звертається до «серця» і розкриває його як джерело та основу індивідуально-неповторного внутрішнього світу людини. При цьому виділення морально-етичного і чуттєво-емоційного аспектів стає для П. Д. Юркевича підставою цілісного розуміння духовно-душевної сутності людини. Визначивши «серце» як метафізичну основу моральності, філософ підкреслює, що вона складає істотну, природну сутність людини.

У філософії П. Д. Юркевича властивості та характеристики, що розкривають поняття «серця», стають основними у вирішенні різних філософських питань. У сфері гносеології «серце» зберігає аксіологічну значущість знання для людини, об'єднуючи теоретичне пізнання і практичне застосування. У сфері антропології воно є основою діалектичної єдності душевного (суб'єктивно-індивідуального) та духовного (надіндивідуального, споконвічного) аспектів внутрішнього світу людини, що зумовлює моральність і цілісність особистості. А у сфері соціальних відносин «серце» визначає значущість і цінність кожної індивідуальності, інтереси якої не протистоять загальносуспільним, а є умовами гармонійного розвитку

Наукова діяльність П. Д. Юркевича мала величезний вплив на розвиток вітчизняної філософії. Основні положення й ідеї «філософії серця» матимуть

продовження в роботах українських та російських філософів. Серед них слід назвати М. Бердяєва та Л. Шестова, які заснували російський екзистенціалізм та значно вплинули на розвиток цього напрямку у світовій філософії. Крім філософів-екзистенціалістів, слід згадати В. Зеньковського, Б. Вишеславцева, С. Франка, М. Лоського, які приділяють велику увагу «філософії серця» П. Д. Юркевича та використовують основні його положення для обґрунтування ідей російського напрямку інтуїтивізму. До проблеми «серця» звертаються В. Соловйов, Г. Шпет, С. Булгаков, П. Флоренський, В. Розанов та інші, створюючи оригінальні, самостійні концепції та вчення.

Таким чином, основні принципи та положення «філософії серця» П. Д. Юркевича знайшли відгук у подальшому розвитку філософії. Зараз, коли філософська спільнота відзначила ювілей цього видатного філософа, необхідно знов й знов звертатися до детального та всебічного аналізу його спадщини.

Література:

1. Громов М. Кардиогносія Памфила Юркевича и традиции отечественной философии // *Философская и социальная мысль*. – 1996. – № 3–4.
2. Шинкаренко Е. В. Этический потенциал «философии сердца» Памфила Юркевича // *Философская и социальная мысль*. – 1996. – № 3–4.
3. Юркевич П. *Вибране*. – К., 1993.
4. Юркевич П. *З рукописної спадщини*. – К., 1999.
5. Юркевич П. *Философские произведения*. – М., 1990.